

УДК 94 (477.83/.86): 323.12 (=411.16)

ББК 63.3 (4Укр) 52

Сергій Адамович

АНТИСЕМІТИЗМ У ДІЯЛЬНОСТІ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (1914 – 1917 рр.)

У статті проаналізовано політику російської окупаційної адміністрації щодо єврейського населення Східної Галичини під час Першої світової війни. Доведено, що російська влада реалізовувала в західноукраїнських землях у 1914–1917 роках традиційну антисемітську політику.

Ключові слова: *антисемітизм, репресії, євреї, заручники, реквізиції, виселення, російські військові, погроми.*

Із початком Першої світової війни західноукраїнські землі стали ареною запеклих боїв і репресивних заходів російських окупаційних властей. Як згадував відомий український діяч Теофіл Мелень, “російська армія викликала у населення Львова враження наїзду якоїсь здичилої банди...” [1, 2]. Михайло Грушевський порівнював цей період в історії Галичини і Буковини з “руїною” другої половини XVII ст. [20, 8].

Для російських державних діячів Галичина становила інтерес у декількох площинах: як театр можливого військового конфлікту з Австро-Угорщиною і територія, яка може увійти до складу Російської імперії при мирному врегулюванні, як опора польського національного руху, здатного дестабілізувати ситуацію в Царстві Польським [21, 40].

У серпні-вересні 1914 року російські війська внаслідок Галицької битви просунулись на 280–300 км., захопили Східну Галичину і частину австрійської Польщі. Призначений на посаду військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини граф Георгій Бобринський перш за все заповнив свою адміністрацію галицькими москвофілами і “великополяками”, які отримали директиви нищити “мазепинців”, тобто українців [22, 308].

Російський окупаційний режим у Східній Галичині в 1914–1917 роках знайшов достатньо широке висвітлення в історіографії. Так, діяльність російської окупаційної адміністрації в Галичині та Буковині висвітлена в працях Миколи Гуйванюка, Ореста Мазура, Івана Патера, Ірини Місюри [14]. Значну увагу історії Східної Галичини періоду Першої світової війни приділяють у своїх працях російські науковці Арутюн Айрапетов, Олександра Бахтуріна, Тофік Ісламов, Марія Клопова [15].

Значних репресій зазнавало єврейське населення регіону в період Першої світової війни. Становище єврейської національної меншини в Галичині і Буковині в умовах російської окупації розглядали українські науковці Лариса Білоус, Ярослав Дашкевич, Мирослав Попович, Василь Мустеця переважно в контексті тогочасних українсько-єврейських взаємин чи загальноросійських тенденцій [16]. Особливо хотілося б відзначити виданий Володимиром Сергійчуком збірник архівних документів “Погроми в Україні: 1914-1920”. Підібрані автором документи свідчать, що зовнішні сили з 1914 року нав’язували українцям антисемітизм. Однак в історіографії ще не проведено детального аналізу ставлення російської

окупаційної влади до єврейської спільноти в Східній Галичині в період Першої світової війни. У зв'язку з цим вивчення окресленого питання і стало предметом дослідження в нашій статті.

Тривала традиція накладання різноманітних законодавчих обмежень у Російській імперії, що стосувалися місця проживання, мобільності та роду занять євреїв, спричинила появу ідеї про перебування останніх поза концептом «нації, що воює». Відомо, що наратив про хтивого, підступного юдея склався саме в Російській імперії і вже звідси мігрував Європою [23, 12]. Крім того, правова незахищеність населення юдейського віросповідання сприяла розвитку почуття вседозволеності та безкарності [18, 68]. Так, відразу ж після вступу російської армії в західноукраїнські землі і формування окупаційної влади в 1914 року проявилася її антиєврейська спрямованість. Губернатор Чернівецької губернії камер-юнкер Сімеон Євреїнов у листі до військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини генерал-лейтенанта графа Георгія Бобринського від 25 жовтня 1914 року, даючи характеристику Південній Буковині і Чернівцям, писав: “Все неєврейське населення – справді православне російське і всією душею лине до Росії, бачачи в ній свою останню надію на звільнення від німецько-єврейського засилля і гніту” [3, 37].

У шифр-телеграмі начальника Штабу Верховного головнокомандування Миколи Янушкевича військовому генерал-губернатору Галичини від 28 грудня 1914 року зазначалося: “Репресії дисциплінують єврейське населення, змушують його відчувати твердість російської влади, тому покарання порушень, здійснюваних євреями, повинно відповідно підвищуватися щодо покарань порушень, які вчинили слов'яни. Останні заходи викличуть бажане масове виселення євреїв за кордон” [26, 72].

В інструкції, надісланій генерал-губернаторством у повіти 14 лютого 1915 року, лунали заклики до місцевих органів влади “з особливою увагою ставитися до діяльності євреїв і з найменшого приводу застосовувати проти них репресії, щоб місцеве християнське населення [...] могло відчувати себе звільненим від поширюваного євреями терору”, і зазначалось, що “діяльність євреїв – російських підданих також вимагає суворого нагляду, бо євреї, як відомо, взагалі не заслуговують особливого довір'я” [5, 21].

У поширюваній у Галичині антисемітській праці “Єврейство” її автор Маріан Глушкевич радив російській владі “позбавити Галичину від євреїв, відмовити їм у прийнятті російського громадянства. Не в погромах [...], не в грубому переслідуванні, а в німому, пасивному відторгненні євреїв, в їх бойкоті [...] словом в гаслі «Свій до свого»” [26, 135].

У проекті діяльності російської адміністрації в Східній Галичині і Буковині, який розробив дійсний статський радник, депутат IV Державної Думи, секретар фракції націоналістів Дмитро Чіхачов, передбачалося для умиротворення краю, підняття благоустрою корінного російського населення і об'єднання його з Російською імперією ліквідувати місцеве єврейське землеволодіння. Користуючись тим, що частина євреїв-землевласників втекла з австрійськими військами і покинула свої володіння, російський політик вважав необхідним “невідкладно

конфіскувати якнайбільшу кількість єврейських маєтків, а євреїв – орендаторів і управляючих з їх сім'ями вислати з орендованих і керованих ними маєтків” [17, 68].

Відзначимо, що соціально-економічний розвиток міст Східної Галичини теж значною мірою узалежнювався від єврейського впливу. Так, згідно зі звітом Станиславівського поліцмейстера навесні 1915 року “в місті торгівля і промисли були вельми розвинуті і перебували лише в єврейських руках” [13, 177]. Однак російська влада активно здійснювала реквізиції на потреби армії різноманітних продуктів і товарів – від умивальників і унітазів до швейних машин і динамо-машин. При цьому гроші за товари не сплачувалися, що в офіційних документах часто пояснювалося тим, що власники під час реквізиції були відсутні [10, 110–160].

Царські жандармські управління вважали, що “євреї чекають найбільш вдалого моменту для внутрішньої смуги, під час якої вони впевнені, що здобудуть рівноправ'я, а тоді в їх руках опиниться вся внутрішня адміністративна влада” [26, 106–107]. Російська влада звинувачувала євреїв у шпигунській діяльності на користь Австрії і в добровільній здачі в полон, у спекуляціях продуктами першої необхідності, скупці міді та хліба з метою вивозу її в Австрію [26; 65, 67, 74, 75]. Причиною австрійських репресій проти проросійськи налаштованого місцевого населення російські жандармські управління вважали доноси євреїв і збирали свідчення проти них [11, 15–17].

Дискримінаційне ставлення до євреїв проявлялося в мірі покарання за переховування дезертирів. Винних за переховування військових втікачів карали ув'язненням терміном від 2 до 4 місяців чи арештом на час від 3 тижнів до 3 місяців. Натомість єврея за переховування дезертира-єврея карали відправленням на виправні роботи терміном від одного до півтора року [7, 8].

Подеколи закиди російської влади щодо євреїв не були безпідставними, адже вони надавали допомогу німецьким і австрійським військам, переховували втікачів із російського полону та єврейських дезертирів російської армії, а також доносили австрійській владі на поляків й українців, які співпрацювали з окупантами. Проте не можна не враховувати того факту, що євреї Галичини чи Буковини були обізнані зі становищем своїх одновітців у Російській імперії та чутками про безчинства, які здійснювали російські військові на зайнятій території. На думку Лариси Білоус, такою поведінкою євреї протистояли репресивним діям та проявляли надії на якнайшвидше визволення з-під російської окупації [18, 70].

На євреїв покладалася також відповідальність за диверсійну діяльність австро-угорської армії. 31 березня 1915 року поблизу залізничної станції Станиславова був підірваний залізничний шлях. У відповідь комендант міста полковник Кюнь оголосив населенню міста та його околиць, що у випадку подібних диверсій на залізниці особи, взяті як заручники, будуть піддані “надзвичайно важкій відповідальності” [8, 3], а поліцмейстеру був відданий наказ відібрати серед мешканців “найбільш заможних і впливових серед населення для поміщення їх в списки заручників” [12, 20]. Серед них були лише євреї, яких за псування в місті

телефонного проводу і спроби зруйнувати залізничний міст все-таки відправили у в'язниці Росії. Пізніше до відома єврейського населення міста було доведено, що за знищення телеграфних і телефонних стовпів, залізничних споруд і мостів з міста кожен раз будуть висилати по 20 заручників у в'язниці Російської імперії [8, 4].

Євреїв, яких виселяли з Галичини, звозили у в'язниці. Зокрема, станом на 15 квітня 1915 року у в'язниці Станиславова тільки з Тлумацького повіту привезли 187 євреїв, ще 500 планували доставити. Керівництво Станиславівської центральної в'язниці навіть скаржилося, що не може прийняти стільки людей [6, 99].

Виселення євреїв із території Галичини поставило на порядок денний питання про євреїв-підрядників, які виконували військові замовлення. Влада роз'яснила, що підрядники, які працювали до 1 березня 1915 року, можуть продовжити свою роботу до травня, а згодом термін домовленостей було пролонговано, проте євреї-підрядники не мали права в'їзду на територію Галичини, а повинні були діяти через довірених осіб. За таких обставин ситуація з постачанням російської армії була складною, адже в цьому регіоні саме євреї чи не найбільше були задіяні в комерційній справі й виконували завдання лише за посередництва своїх одновірців. Унаслідок цього військова влада виявляла прагматизм і досить часто таке законодавче обмеження просто оминала [18, 76].

Однак зважаючи на повідомлення про шкідливу діяльність євреїв російські офіційні особи прийняли рішення зупинити їх в'їзд з Російської держави в межі Галичини, а також не пропускати і жителів західноукраїнських земель єврейської національності в межі імперії. Царська влада здійснювала на окупованій території чистки установ місцевої влади від євреїв, яким заборонялося перебувати в районі дислокації частин російської армії [26; 68, 75–76, 60].

Вдалий наступ Центральних держав, що розпочався в квітні 1915 року, спричинив до масових евакуацій населення західноукраїнських земель вглиб Російської імперії. 2 червня 1915 року вийшов наказ генерал-губернатора, згідно з яким все чоловіче населення, крім євреїв, віком від 18 до 50 років разом з сім'ями і майном виселяли у Волинську губернію, а також віддалені області Росії [24, 152]. У телеграмі головного начальника постачань армій Південно-Західного фронту Олексія Маврина військовому генерал-губернатору Галичини від 14 березня 1915 р. зазначалося: “ [...] доходить до міністра внутрішніх справ свідчення про виселення жидів з Галичини в межі Росії. Це недопустимо. Їх і без того надто багато. Було наказано гнати їх вперед за австрійцями, а в місцевостях в тилу військ, уже давно захоплених, відібрати найбільш заможних і впливових серед населення в заложники, яких виселити в Росію, в район осілості, але [...] в тюрми, а майно їх секвеструвати” [26, 88].

Звинувачення євреїв у допомозі австро-угорським військам породжували зростання антисемітських настроїв в армії. До того ж, війна супроводжувалася підвищенням цін та падінням рівня життя. Оскільки торговцями були переважно євреї, то списувалося все на те, що євреї штучно завищують ціни, спекулюють і наживаються на бідах народу [25, 221]. Відбувалися сутички між російськими солдатами та офіцерами і євреями, доходило навіть до погромів.

Антисемітські настрої через посередництво російських військових поширювалися і серед місцевого населення. Так, згідно з інформацією поліції від 22 листопада 1916 року російською мовою в м. Станиславові були поширені відозви з закликом до розправи над євреями. У відозві, зокрема, залякувалося євреїв, що “прийшли для вас критичні хвилини і з 1 листопада вам почнеться повний розгром, і без пощади всі, хто живе в місті Станиславові чи з міста втікайте або живцем в могилу заривайтеся. Смерть вам неминуча. Ми вам покажемо, як дорого товар продавати” [4, 151].

Значної шкоди єврейське населення зазнало через зловживання російських чиновників, оскільки, як писав Михайло Грушевський, західноукраїнські землі під час окупації опинилися “в руках всякої поліцейської і чиновничої наволочі” [20, 10]. У квітні 1915 року Станиславівський поліцмейстер зафіксував, що околоточний (*чиновник міської поліції – С.А.*) п. Карпенко в нетверезому стані ввірвався до жителя Княгинин-гірки єврея Леона Зільбера і вимагав від нього тисячу рублів. Пізніше з’ясувалося, що останній сприяв поліцейському в отриманні хабарів від інших осіб в обсязі від 5 рублів до 50 копійок [9, 175].

Відзначимо, що стосовно євреїв проглядалося свідоме дискримінаційне ставлення російської влади навіть на побутовому рівні. Приміром, святкування єврейських свят начальник Станиславівського повіту у відповідь на запит Магістрату дозволив здійснювати тільки в синагогах і будинках, а не поширювати їх на вулиці [4, 2–3].

Після Лютневої революції в Росії окупаційна влада задекларувала радикальну зміну ставлення до населення захоплених територій. Так, у зверненні крайового комісара Тимчасового уряду в Галичині і Буковині Дмитра Дорошенка до населення окупованих територій від 20 травня 1917 року значилося, що “[...] нова власть вважає за справедливе вжити всіх заходів для полегшення долі мешканців окупованого краю, а саме дати населенню свободу як у відновленні старих форм самоуправи сільської й міської, так і в перебудові їх на нових ширших основах, якби того людність забажала; допомагати відновленню діяльності місцевих громадських організацій, кооперативів, ощадних кас, добродійних комітетів, відновити по змозі судівництво в місцевих судах на основі місцевих законів; відновити шкільну науку по школах нижчих та середніх, опіка над бездоглядними дітьми [...] відкидає саму думку про які-небудь утиски щодо народностей краю і в справах віри”. У нових умовах росіяни ставили перед собою завдання тільки упорядкувати харчову справу і організувати ради при повітових та губерніальних комісарах [2, 1].

Однак невдалий літній наступ у 1917 році російських військ у Східній Галичині та їх подальший відступ проілюстрував наслідки антисемітської політики російської влади, що проявилися у військових погромах. Відомий російський військовий командир, один з лідерів білого руху під час громадянської війни Петро Врангель потрапив до міста як командир зведеного кавалерійського корпусу й так охарактеризував у своїх мемуарах становище: “Місто горіло у декількох місцях. Розбивши залізні завіси, натовп солдат громив крамниці. З вікон будинків лунали крики. Чувся плач. На тротуарі валялись розбиті ящики, зламані картонки, шматки тканин, стрічки і кружева впереміш із битим посудом та порожніми пляшками з-під коньяку” [19, 16].

Отже, діяльність російської окупаційної влади в Східній Галичині в 1914 – 1917 роках мала яскраво виражений антисемітський характер і була спрямована проти місцевого єврейства і проти євреїв-підданих Росії. Російська адміністрація звинувачувала єврейство в прагненні дестабілізувати військово-політичну й соціально-економічну ситуацію в регіоні, а також намагалася через репресії й привласнення майна євреїв покращити становище прифронтових військових частин та привернути на свій бік симпатії місцевого населення. Дискримінація євреїв Східної Галичини російською окупаційною владою стала продовженням традиційної антисемітської політики Російської імперії. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в детальному вивченні генези антисемітської ідеології російського самодержавства.

Література

1. Записки полковника Т. Меленя // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 39. – 56 арк.
2. Інформаційні матеріали (постанови, звернення, оголошення за 1916 р. // Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 636. – Оп. 1. – Спр. 7. – 25 арк.
3. Листування з військовим генерал-губернаторством Галичини з військових, адміністративних і релігійних питань // Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). – Ф. 283. – Оп. 1. – Спр. 23. – 38 арк.
4. Листування з генерал-губернатором, міською владою з питань благоустрою міста (1 жовтня – 31 грудня 1916 р.) // ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 43. – 199 арк.
5. Листування з Львівським губернаторством з політичних, адміністративних питань, про шпіонаж на користь австрійської держави // ДАІФО. – Ф. 595. – Оп. 1. – Спр. 7. – 68 арк.
6. Листування з різних предметів. Покидання меж Галичини, поліцейські обшуки // ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 58. – 340 арк.
7. Обов'язкові постанови (11 жовтня – 27 грудня 1916 р.) // ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 26. – 61 арк.
8. Обов'язкові постанови (27 березня – 25 травня 1915 р.) // ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 2. – 31 арк.
9. Про городових Станіславської поліцейської команди (28 березня – 1 серпня 1915 р.) // ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 14. – 176 арк.
10. Про майно приватних осіб – конфіскованих, секвестрованих, реквізованих і кинутих власниками (1 жовтня – 31 грудня 1916 р.) // ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 35. – 353 арк.
11. Протоколи свідчень мешканців Чернівецької губернії про злочини австрійської влади під час відступу // ДАЧО. – Ф. 283. – Оп. 1. – Спр. 4. – 17 арк.
12. Списки, описи рухомого і нерухомого майна осіб, які втекли за межі Галичини (1 квітня – 11 липня 1915 р.) // ДАІФО. – Ф. 528 – Оп. 1 – Спр. 12. – 36 арк.
13. Циркуляри Тернопільського губернатора (25 березня – 10 серпня 1915 р.) // ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 1. – 183 арк.

14. Гуйванюк М. Ставлення російської окупаційної влади до січового руху в Галичині і Буковині під час Першої світової війни / М. Гуйванюк // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 39-42.; Мазур О. Східна Галичина у роки першої світової війни (1914–1918): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 20.02.22 “військова історія” / О. Я.Мазур. – Львів, 1997. – 24 с.; Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни / О. Мазур, І. Патер // Львів: Історичні нариси. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип’якевича НАНУ, 1996. – С. 304-324; Місюра І. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914–1915 роках / І. Місюра // Галичина. – 2001. – № 7. – С. 149-153.
15. Исламов Т. Австро-Венгрия в первой мировой войне. Крах империи / Т. М. Исламов // Новая и новейшая история. – 2001. – № 5. – С. 14–46.; Айрапетов А. Историческая судьба Австро-Венгрии / А. Г. Айрапетов // Вопросы истории. – 1999. – № 1. – С. 137–144; Бахтурина А. Восточная Галиция в политике Российской империи в годы I мировой войны / А. В. Бахтурина. – М., 2001. – 239 с.; Клопова М. Внешняя политика России и проблемы Галиции накануне первой мировой войны (К постановке вопроса) / М. Е. Клопова // Вестник Московского университета. Серия 8: История. – 1999. – № 3. – С. 36-47.
16. Білоус Л. Депортації єврейського населення на території Російської імперії під час Першої світової війни / Л. В. Білоус // Український історичний журнал. – 2011. – № 2. – С. 65–79; Дашкевич Я. Взаємовідносини між українським та єврейським населенням у Східній Галичині (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.) / Я. Р. Дашкевич // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 63–72; Попович М. Єврейський геноцид в Україні: історія та уроки / М. Попович // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 5–6. – С. 160-164; Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914–1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах / В. Сергійчук. – К.: В-во О.Теліги, 1998. – 544 с.; Мустеця В. Вплив Першої світової війни на українсько-єврейські відносини 1917–1921 рр. / В. Мустеця // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 220–229.
17. Бахтурина А. Восточная Галиция в политике Российской империи в годы I мировой войны / А. В. Бахтурина. – М., 2001. – 239 с.
18. Білоус Л. Депортації єврейського населення на території Російської імперії під час Першої світової війни / Л. В. Білоус // Український історичний журнал. – 2011. – № 2. – С. 65–79.
19. Бондарев І. Чорний барон у Станіславові. Як Врангель і польські улани врятували місто від російських солдат / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2009. – 21 травня. – С. 16.
20. Грушевський М. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919 / М. С. Грушевський. – К.: Либідь, 1992. – 46 С.
21. Клопова М. Внешняя политика России и проблемы Галиции накануне первой мировой войны (К постановке вопроса) / М. Е. Клопова // Вестник Московского университета. Серия 8: История. – 1999. – № 3. – С. 36-47.

22. Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни / О. Мазур, І. Патер // Львів: Історичні нариси. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996. – С.304-324.
23. Макаров Ю. Антисемітизм як зворотний бік українофобії з усіма логічними наслідками / Ю. Макаров / Український тиждень. – 2012. – 6–12 квітня. – С. 12–13.
24. Місюра І. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914–1915 роках / І. Місюра // Галичина. – 2001. – № 7. – С. 149–153.
25. Мустеца В. Вплив Першої світової війни на українсько-єврейські відносини 1917–1921 рр. / В. Мустеца // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 220–229.
26. Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914–1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах / В. Сергійчук. – К.: В-во О. Теліги, 1998. – 544 с.

The article analyses the policy of the Russian occupational administration as for the Jewish population in the Eastern Galychyna during the World War I. The author claims that the Russian power implemented its traditional anti-Semitic policy in Western Ukraine.

Key words: *anti-Semitism, repressions, Jews, hostages, requisitions, forceful relocation, Russian soldiers, pogroms.*

В статтє проанализировано политику російської окупаційної адміністрації в отношении єврейського населення Восточної Галичини во время Первой мировой войны. Автор статтєи утверждаєт, что російська власть реализовывала в западноукраїнських землях в 1914-1917 гг. традиційну антисемітську политику.

Ключевые слова: *антисемітизм, репресії, євреї, заложенники, реквізиції, виселення, російські військові, погроми.*